

*Іванов Є.І.,**аспірант кафедри світового господарства
і міжнародної економічної інтеграції,**Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі*

ДЕСТРУКТИВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ НА МАКРОЕКОНОМІЧНУ СТАБІЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто сучасні виклики, пов'язані з надмірним рівнем відкритості економіки України в системі міжнародних економічних відносин. Проаналізовано структурні проблеми зовнішньої торгівлі України та їх вплив на динаміку розвитку економіки в цілому. Окреслено принципи формування ефективної зовнішньоторговельної політики, спрямованої на усунення структурних диспропорцій зовнішнього сектора економіки країни.

Ключові слова: зовнішньоторговельний оборот, імпортозалежність, сировинна орієнтованість експорту, міжнародна спеціалізація, неотехнологізм.

Постановка проблеми. Основними детермінантами сучасного розвитку економіки України, які найбільше актуалізують проблему необхідності прискореної реструктуризації вітчизняного зовнішньоторговельного обороту та здійснення принципів змін у її зовнішньоторговельній політиці, виступають: наслідки впливу світової фінансово-економічної кризи та складнощі посткризового відновлення глобальної економіки; руйнівний характер бойових дій на сході країни та анексія частини її території, що призвели до розриву виробничих зв'язків між економічними суб'єктами як всередині країни, так і на пострадянському просторі; підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка висуває значний обсяг вимог щодо невідкладного реформування вітчизняної економіки та застосування нових принципів і моделей інтеграції у міжнародний економічний простір.

Однак тенденції, які призвели до неспроможності національної економіки протистояти світовим кризовим явищам і теперішнім викликам, почали закладатися в неї від самого початку розгортання трансформаційних процесів. Внаслідок впливу широкого кола чинників та обставин реалізація національних економічних інтересів, спрямованих на здійснення структурних зрушень в економіці (як в цілому, так і в сфері зовнішньої торгівлі зокрема), не набула пріоритетного значення у вітчизняній економічній політиці. Відтак, через невдачу у здійсненні реформ Україну й досі характеризують успадковані нею від колишньої адміністративно-командної системи zdeформована структура економіки, недостатня адаптованість економічних агентів до вимог ринку, слабкий рівень розвитку інституційних засад та інфраструктури в усіх без винятку сферах економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей формування зовнішньоторговельного сектора національної економіки України присвячено низку наукових публікацій провідних вітчизняних вчених-економістів, зокрема. А.А. Мазаракі [1], Т.М. Мельник [2], О.Ю. Пасічної [3], Н.М. Грущинської [4] та ін. Результати їх наукових пошуків сформували ґрунтовний базис для проведення цього дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак особливості сучасних викликів макроекономічної стабільності в Україні, які обумовлюються деструктивними факторами зовнішнього сектора вітчизняної економіки, визначають необхідність проведення подальших наукових розвідок з обраної теми дослідження. Деталізації та уточнення потребують також принципи формування ефективної зовнішньоторговельної політики держави.

Мета статті полягає в аналізі системних проблем зовнішньоторговельного сектора економіки України, пов'язаних з існуючими структурними диспропорціями її виробничо-експортного потенціалу, та окресленні вимог до реформування вітчизняної зовнішньоторговельної політики, які вони висувають.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибір Україною «наздоганяючої» моделі розвитку в процесі трансформації призвів до формування змішаної техніко-економічної моделі української економіки з секторами, що значно відрізняються за рівнем конкурентоспроможності [4, с. 18]:

- першу групу секторів формують галузі, для яких характерна низька конкурентоспроможність галузей і технологій масового використання (автомобілебудування, виробництво продукції хімічної галузі промисловості, побутової техніки);
- другу групу – галузі, в яких наявних значний потенціал перспективних напрямів фундаментальних досліджень (аерокосмічна галузь, військово-промисловий комплекс);
- однак переважає третя група, яку формують традиційно-індустріальні й сировинно-транзитні галузі економіки, що мають великі експортні можливості (чорна металургія, виробництво неорганічної хімії, мінеральні ресурси).

Таким чином, має місце утвердження неефективної моделі міжнародної спеціалізації економіки України, яка може бути конкурентоспроможною на зовнішніх ринках переважно за рахунок порівняльних переваг у вартості природних ресурсів та робочої сили, а не технологічних чинників. В період до початку розгортання світової фінансово-економічної кризи така орієнтована на експорт сировини модель економічного зростання здебільшого забезпечувала українській економіці відносно стабільний результат за рахунок сприятливої кон'юнктури зовнішніх сировинних ринків. Так, у період з 2002 по 2008 р. стабільно високою серед поставлених Україною за кордон товарів залишалася частка недорогоцінних металів (39,7–42,2%) та мінеральних ресурсів (10,5–13,2%), а темпи зростання їх експорту випереджали загальні.

Яскравим проявом залежності експорту від коливання світової кон'юнктури під час світової фінансово-економічної кризи стала різка зміна в обсягах експорту саме сировинних товарних груп. У 2009 р. порівняно з попереднім роком експорт чорних металів у вартісному вираженні скоротився на 55,3%, що пояснюється як падінням обсягів виробництва, так і майже двократним падінням цін на них на світовому ринку. На 44,7%

знизилися експорт мінеральної сировини, на 50,2% – експорт продукції хімічної промисловості, експорт полімерних матеріалів скоротився на 43,5%, експорт продукції тваринного походження – на 23,9%. Загалом внаслідок впливу світової фінансово-економічної кризи, валютні надходження від експорту у 2009 р. скоротилися на 40,7%.

Посткризове відновлення виявилось нетривалим, та вже внаслідок поширення кризових явищ всередині самої економіки України спостерігалось скорочення вітчизняного експорту на 8,0% у 2013 р., на 14,9% – у 2014 р. і, відповідно, на 34,6% – у січні-квітні 2015 р. І хоча в даному випадку зафіксоване падіння обумовлюється переважно внутрішніми чинниками (анексією Криму, зруйнуванням близько 60% економічного потенціалу Донецької та близько 85–90% економічного потенціалу Луганської областей [5, с. 67]), навіть у разі успішного завершення військового конфлікту відновлення переважної більшості зруйнованих об'єктів виробничого комплексу та інфраструктури Донбасу буде економічно недоцільним через їх значну моральну застарілість, а отже, й невідповідність сучасним потребам ринку. Відтак, характерні риси розгортання поточної кризи в економіці України у поєднанні з хронічними недоліками її залучення в глобальний економічний простір висувають безальтернативну вимогу щодо нагального реформування економічної політики держави у сфері залучення вітчизняного народногосподарського комплексу в систему МЕН.

Водночас необхідно зауважити, що наслідком впливу окреслених кризових процесів на зовнішньоторговельний сектор України стало зменшення ролі в експорті традиційних для нього товарних груп та посилення позицій тих виробників, що зберегли відносно високий рівень конкурентоспроможності навіть в період поширення негативних явищ в економіці. Так, частка недорогоцінних металів в експорті скоротилася з 42,2% у 2007 р. до 27,3% станом на січень-квітень 2015 р., тоді як частка сільськогосподарської продукції, зокрема зернових, за аналогічний період зросла з 1,6 до 14,8%. Проте ці зміни жодним чином не змінюють позицій України на світовому товарному ринку відповідно до тривісного моделіного поділу [1, с. 276]:

- нижчий рівень (ринку сільськогосподарської продукції та продукції добувних галузей промисловості);
- середній рівень (ринку середньо- і низькотехнологічних виробів і напівфабрикатів, виробництво яких відрізняється високими затратами праці);
- верхній рівень (ринку високотехнологічної продукції).

Незважаючи на зазначені структурні зміни, Україна продовжує бути присутньою на світовому товарному ринку переважно в межах нижчого і середнього рівнів, тому всі загрози її зовнішньоекономічній безпеці, пов'язані з неефективною структурою зовнішньої торгівлі, досі залишаються актуальними.

Сировинна орієнтованість експорту є абсолютно безперспективною з точки зору стратегічного розвитку національної економіки та її залучення у глобальний простір, позаяк для цін на необроблену продукцію характерні значна волатильність та висока амплітуда коливання як сезонного, так і циклічного характеру, що усуває можливість навіть загального планування розвитку зовнішнього сектора економіки країни. Стрімке нарощування обсягів поставок сировини на світові ринки більшою мірою сприяє зниженню ціни на неї, ніж у випадку зі зростанням експорту готової продукції, адже ціна є основним і здебільшого єдиним фактором конкурентної політики компаній на сировинних ринках [6, с. 221–222]. Зрештою, в довгостро-

ковій перспективі ціни на сировинну та сільськогосподарську продукцію зростають на світовому ринку повільніше за ціни на готові вироби, тому з часом придбання певної кількості готової продукції потребує все більших поставок на зовнішні ринки первинних матеріалів, попит на які об'єктивно зростає повільніше, ніж на інноваційну продукцію.

Наведені теоретичні постулати повністю підтверджуються фактичною ціновою ситуацією на світових товарних ринках. Так, у період кризи 2009 р. ціни на сировинну продукцію упали в середньому на 16,9%, причому падіння цін на продукцію, що займає вагому частку у структурі вітчизняного експорту, було ще більшим. На мінеральну продукцію ціни знизились на 30,3%, на пшеницю – на 31,4%. Водночас падіння цін на готові товари було зафіксовано лише на рівні 5,6%. Починаючи з 2012 р. зниження цін на необроблену продукцію відновилося і станом на травень 2015 р. досягло 15,7% у річному вимірі, тоді як ціни на оброблені товари в 2012 р. впали лише на 2,2%, а в 2013 р. зросли на 6,5%, незначно змінившись (-0,1%) у 2014 р.

Відображенням значного рівня кореляції між ефективністю вітчизняного експорту та флуктуацією світових цін на сировинну продукцію є динаміка цінового індексу умов торгівлі України. Зокрема, впродовж кризового 2009 р. спостерігалось його падіння з 100,1 до 73,8%, у 2012 р. він знизився з 104,1 до 89,0% у 2012 р., а станом на квітень 2015 р. склав 88,9% проти 96,4% за підсумками 2014 р. [7].

Відтак, без усунення сировинної спрямованості експорту українська економіка в кінцевому підсумку буде приречена залишатися периферійним і все більш відсталим сировинним додатком для зростання добробуту розвинених країн світу, допоки матиме можливість вичерпувати національні запаси мінеральних ресурсів, експлуатувати зношене обладнання та використовувати неефективні застарілі технологічні процеси.

Що стосується імпорту товарів в Україну, то його структура продовжує характеризуватися надзвичайно великою в ньому часткою енергоносіїв (27,8% за підсумками 2014 р.), зокрема природного газу (10,5%). Слід зазначити, що в динаміці імпорту спостерігається тенденція до зменшення їх частки в ньому, оскільки ще в 2011 р. відповідні показники склали 34,6% для енергоносіїв і 17,0% для природного газу.

Втім, падіння імпорту вуглеводнів обумовлюється в першу чергу падінням обсягів вітчизняного енергоємного промислового виробництва, що не усуває ризики повторення енергетичної кризи в Україні у разі відновлення зростання промисловості. Попри очевидні здобутки від втілення Україною проектів щодо диверсифікації енергопостачання за рахунок реверсних поставок з країн ЄС відсутніми залишаються зрушення у сфері переходу на альтернативні джерела енергії та зниження високого рівня ресурсо- та енерговитратності вітчизняної економіки. Обсяг спожитої енергії на одиницю ВВП в Україні продовжує залишатися у кілька разів вищим, ніж у країнах Центральної та Східної Європи, що увійшли в ЄС. Якщо в Україні цей показник складає 1,44 кг нафтового еквіваленту на дол. США, то в Румунії – 0,71, у Польщі – 0,57, а в Угорщині – 0,33 кг [8, с. 21]. Загалом обсяг енергії, що використовується для виробництва одиниці товарів і послуг в Україні, досі у 3,8 рази перевищує середнє значення для Європейського Союзу.

Отже, необхідність усунення проблеми забезпечення раціонального використання енергоресурсів в економіці України досі залишається однією з визначальних складових в системі ліквідації структурних диспропорцій виробничого комплексу та реструктуризації зовнішньоторговельного обороту.

Поступове утвердження окресленої неефективної моделі залучення України в систему глобальної торгівлі супроводжується супутніми для неї негативними тенденціями – обсяги імпорту постійно перевищують відповідні обсяги експорту, а в періоди економічного зростання національної економіки темпи росту імпорту в Україну, як правило, випереджають темпи росту експорту (табл. 1).

У 2008 р. найбільше за період трансформації вітчизняної економіки негативне сальдо балансу торгівлі товарами (18,58 млрд. дол. США) разом із зовнішніми кризовими потрясіннями стали одними з основних причин різкого зменшення золотовалютних резервів (до 13,4 млрд. дол. США) та, відповідно, девальвації національної валюти. За відсутності принципових змін у зовнішньоторговельній політиці в умовах уповільненого відновлення сприятливої кон'юнктури на міжнародних ринках Україна вже в 2012 р. наблизилася до аналогічних показників сальдо торгового балансу (15,85 млрд. дол. США) та коефіцієнту покриття імпорту експортом (0,81). Скорочення золотовалютних резервів, у тому числі у зв'язку необхідністю забезпечення стабільності обмінного курсу, відбулося з 34,6 млрд. дол. США станом на січень 2011 р. до 7,5 млрд. дол. США станом на кінець 2014 р. [10]. Лише завдяки черговому різкому приведенню курсу гривні до ринкового рівня вдалося значно зменшити дефіцит торгового балансу та забезпечити високий рівень коефіцієнту покриття імпорту експортом (0,99).

Однак через низький рівень імпортозаміщення на споживчому ринку України та проблему просування вітчизняних

товарів у торговій мережі девальвація обмінного курсу гривні не може в повній мірі вирішити проблему дефіциту торгового балансу. Адже за низкою товарних груп частка продукції, виробленої на території України, у структурі роздрібногo товарообороту торгової мережі є мізерною, зокрема, вітчизняні одяг та білизна становлять лише 15,3% роздрібногo товарообороту, побутові електроприлади – 11,9%, трикотаж – 8,7%, взуття – 3,3%, комп'ютерна техніка – 3,1%, аудіо- та відеоапаратура – 3,0% [11].

Загалом, наслідки неефективної міжнародної спеціалізації України створюють додатковий тиск на весь господарський комплекс внаслідок надмірної відкритості національної економіки (табл. 2). У період після завершення світової фінансово-економічної кризи зростання обсягів зовнішньої торгівлі випереджало зростання ВВП, тоді як під час нинішньої кризи падіння реального ВВП випереджає зменшення обсягів зовнішньоторговельних операцій. Відтак, зовнішньоторговельна квота України має переважну тенденцію до зростання і впродовж 2007–2014 рр. складала від 47,2 до 53,1% (при тому, що науково обґрунтоване оптимальне значення цього показника, при якому країна уникає значних ризиків від несприятливих коливань зовнішньоекономічної кон'юнктури, становить 25–30%).

Для окремих галузей вітчизняної економіки показник відкритості є значно вищим. Так, наприклад, близько 80% чорних металів йде на експорт. Закриття заводів з їх виплавки у випадку розгортання кризових викликів призводитиме до

Таблиця 1

Динаміка торгового балансу України за 2007–2015 рр.

Роки	Експорт, млн. дол. США	У % до попереднього року	Імпорт, млн. дол. США	У % до попереднього року	Коефіцієнт покриття імпорту експортом	Сальдо торгового балансу, млн. дол. США
2007	49248,1	–	60669,9	–	0,81	-11421,8
2008	66954,4	136,0	85535,4	141,0	0,78	-18581,0
2009	39703,0	59,3	45435,6	53,1	0,87	-5732,6
2010	51430,5	129,5	60740,0	133,7	0,85	-9309,5
2011	68394,2	133,0	82608,2	136,0	0,83	-14214,0
2012	68809,8	100,6	84658,1	102,5	0,81	-15848,3
2013	63312,0	92,0	76964,0	90,9	0,82	-13652,0
2014	53901,7	85,1	54428,7	70,7	0,99	-527,0
2015 ¹	12495,9	65,4	11898,4	62,9	1,05	597,5

¹ Дані за січень-квітень 2015 р.; відносні показники розраховано відповідно до аналогічного періоду попереднього року.

Джерело: розраховано автором на основі [9]

Таблиця 2

Динаміка основних показників зовнішньоторговельної відкритості національної економіки України за 2007–2014 рр.

Показники ¹	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Експорт товарів і послуг, млн. грн.	323205	444859	423564	507869	647608	670319	629401	770121
Імпорт товарів і послуг, млн. грн.	364373	520588	438860	551402	733526	791844	764730	834133
Зовнішньоторговельний оборот, млн. грн.	687578	965447	862424	1059271	1381134	1462163	1394131	1604254
Експортна квота, %	44,8	46,9	46,4	47,1	49,8	47,7	43,0	49,2
Імпортна квота, %	50,6	54,9	48,0	51,1	56,4	56,6	52,2	53,2
Зовнішньоторговельна квота, %	47,7	50,9	47,2	49,1	53,1	52,2	47,6	51,2
ВВП, млн. грн.	720731	948056	913345	1079346	1299991	1404669	1465198	1566728

¹ Абсолютні дані наведено у фактичних цінах відповідних років.

Джерело: [12] та зовнішньоторговельну квоту у % розраховано автором

посилення демографічної та соціальної криз, адже радянський спосіб організації виробництва там зумовлює сильну залежність добробуту громадян від функціонування такого містоутворюючого виробничого комплексу; притому, що станом на сьогодні енерговитрати на виробництво однієї тонни сталі в Україні у 2,2 рази вищі, ніж у Росії, у 4,8 – ніж у Польщі, у 9 – ніж у Туреччині, і в 11–12 разів вищі, ніж у США [13, с. 167].

Відтак, очевидно, що гіпертрофована відкритість української економіки є проявом не зростаючої конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світовому ринку, а законсервованих структурних диспропорцій – непомірної залежності від імпорту енергоносіїв та надмірного експорту низькотехнологічної продукції, виробництво якої поглинає значну частку «критичного» енергетичного імпорту.

Висновки. Проблеми, пов'язані з структурою зовнішньоторговельного обороту України та її можливістю протистояти конкурентним викликам інтеграції у міжнародний економічний простір, свідчать про те, що відкритість національної економіки України можна охарактеризувати як маргінальну. Україна, знаходячись на периферії світової економіки та фінансової системи, виявилася пасивним учасником кризових процесів, на які не мала жодного впливу. Маргінальна відкритість національного господарства не лише не сприяє зростанню економіки або підвищенню її конкурентоспроможності, але є прямою загрозою економічній безпеці України внаслідок невідомих втрат, які все більше унеможливають розширене відтворення економіки.

Усунення зазначених проблем потребує формування вітчизняної зовнішньоторговельної політики на основі принципу неотехнологізму, визначальною метою якого є забезпечення довготривалого зростання національної економіки шляхом досягнення лідерства на світових ринках інноваційної продукції. Оскільки таке лідерство є неможливим без використання і перманентного розвитку передових здобутків науки і техніки, то основоположною функцією держави в зовнішньоторговельній політиці стає підтримка інноваційної діяльності суб'єктів ЗЕД, створення сприятливих умов та допомога у просуванні інноваційної продукції на міжнародні ринки. Основними інструментами у проведенні такої політики стають державне фінансування НДДКР, а також запровадження податкових стимулів активізації інноваційних процесів. Для країн з низьким рівнем технологічного розвитку ця політика доповнюється ще одним аспектом – забезпеченням сприятливих умов і допомогою вітчизняним суб'єктам ЗЕД у залученні ззовні сучасних технологій з метою активізації потенціалу високотехнологічного виробництва.

Література:

1. Структурна переорієнтація зовнішньої торгівлі у системі факторів економічного зростання: [монографія] / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А.А.Мазаракі. – К.: КНТЕУ, 2011. – 651 с.
2. Мельник Т.М. Міжнародна торгівля товарами в умовах глобальної конкуренції: [монографія] / Т.М. Мельник. – К.: КНТЕУ, 2007. – 395 с.
3. Пасічна О.Ю. Структурний підхід до формування зовнішньоекономічної стратегії держави в умовах глобалізації / О.Ю. Пасічна // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3(93). – С. 17–27.
4. Грущинська Н.М. Розвиток експортного потенціалу України в сучасних світогосподарських процесах / Н.М. Грущинська, М.П. Музиченко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 7(109). – С. 19–25.

5. Вороніна А.В. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності України / А.В. Вороніна, К.М. Ніколаєва // Молодий вчений. – 2015. – № 1(16). – С. 66–69.
6. Ekmekcioglu C. The Benefits and Problems of International Trade in Context of Global Crisis / ErcanEkmekcioglu // China-USA Business Review. – 2014. – Vol.11. – № 4. – P. 217–223.
7. Індеси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами / Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Денисюк В.А. Енергоємність ВВП Республіки Білорусь та України: методологічні підходи, порівняння з країнами ЄС, структура економіки / В.А. Денисюк, В.М. Цілібіна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 3(142). – С. 18–26.
9. Товарна структура зовнішньої торгівлі України / Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Міжнародні резервні активи України / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693066.
11. Частка продажу споживчих товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств / Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання / Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
13. Панченко О.М. Фактори конкурентоспроможності металургійної галузі України / О.М. Панченко, О.Г. Лищенко // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 1(5). – С. 164–172.

Іванов Е.И. Деструктивные факторы влияния внешней торговли на макроэкономическую стабильность экономики Украины

Аннотация. В статье рассмотрены современные вызовы, связанные с чрезмерным уровнем открытости экономики Украины в системе международных экономических отношений. Проанализированы структурные проблемы внешней торговли Украины и их влияние на динамику развития экономики в целом. Определены принципы формирования эффективной внешнеторговой политики, направленной на устранение структурных диспропорций внешнего сектора экономики страны.

Ключевые слова: внешнеторговый оборот, импортозависимость, сырьевая ориентированность экспорта, международная специализация, неотехнологизм.

Ivanov Ye.I. Destructive factors of foreign trade influence on the macroeconomic stability of the Ukrainian economy

Summary. The article deals with the current challenges related to excessive level of Ukrainian economic openness in international economic relations. The structural problems of Ukraine's foreign trade and its impact on the dynamics of the economy are analyzed. The principles of formation of an effective foreign policy, aimed at addressing the structural imbalances of the external sector of the economy are outlined.

Keywords: foreign trade turnover, import dependence, raw material orientation of exports, international specialization, neo-technology.